

bronzului, iar pe de altă parte, pentru că autorul — care a lucrat el însuși pe teren mulți ani în Malta — stabilește nu numai succesiunea istorică a diferitelor culturi și faze din aceste epoci, înălțurind o serie de concluzii greșite, dar încearcă

să precizeze și toate legăturile cu lumea înconjurătoare, deși în fapt, spre deosebire de Ugolini, el minimizează oarecum rolul acestei insule în dezvoltarea culturilor Mediteranei.

Vladimir Dumitrescu

GEORGE E. MYLONAS, *Ancient Mycenae. The Capital City of Agamemnon*, Londra, 1957, VIII + 201 pag. și 87 fig. pe planșe.

Autorul publică în acest volum o serie de lecții universitare, redactate într-o formă accesibilă oricărui cititor cu oarecare cunoștințe în acest domeniu, deși se dau numeroase detalii și nu sînt trecute cu vederea nici unele dintre precizările necesare oricărui specialist care dorește să ia cunoștință de rezultatele ultimelor săpături de la Micene și de cele mai recente puncte de vedere în privința vechilor descoperiri.

După primul capitol în care se situează Micene în cadrul legendelor și al istoriei, urmează alte cinci capitole în care sînt descrise descoperirile făcute în acest important centru al lumii proto-grecești (cap. II, Micene și zidurile sale; cap. III, Palatul și cetatea; cap. IV, Case și morminte în afara cetății; cap. V, Cercul A de morminte; cap. VI, Cercul B de morminte), cartea încheindu-se cu un *epilog*, un glosar al termenilor tehnici mai des folosiți, cronologia descoperirilor de la Micene, o bibliografie și un index. În felul acesta sînt rezumate și discutate toate descoperirile de la Micene, începînd cu cele mai vechi, făcute de Schliemann și pînă la acelea din ultimii ani; dintre acestea din urmă cel mai important complex este fără îndoială noul cerc de morminte-put, numit Cercul B (*Cirlele B*). Autorul cărții a fost unul dintre conducătorii cercetărilor din cuprinsul acestui cerc descoperit în 1951 și săpat în 1952—1954. Iar întrucît despre aceste descoperiri nu s-au publicat decît unele dări de seamă preliminare, în periodice mai puțin accesibile, descrierea lor relativ detaliată în capitolul VI al cărții este de cel mai mare interes pentru toți cercetătorii.

Înainte de a trece în revistă aceste ultime descoperiri, amintim că, spre deosebire de alți autori, Mylonas datează celebrul « tezaur al lui Atreu » pe la circa 1250 î.e.n., deci într-o perioadă înaintată a Helladicului Tîrziu III, iar așa-numitul mormînt al Clitemnestrei puțin mai tîrziu, pe la 1225 î.e.n., acesta fiind, în orice caz, posterior Cercului B de morminte, din care s-a distrus o porțiune cu prilejul construirii mormîntului cu cupolă.

În ceea ce privește noul cerc de morminte de la Micene, situat în afara incintei cetății, fără ca descoperirile să fie tot atît de spectaculoase ca acelea făcute de Schliemann, ele sînt deosebit de importante din punct de vedere științific, cu atît mai mult cu cît cercetarea lor a fost făcută cu stricta respectare a tuturor cerințelor tehnicii moderne de săpături. Situat la circa 130 m spre vest de vestita « Poartă a leilor », și anume la 10 m vest de bolta cupolei mormîntului Clitemnestrei, zidul de înconjur al cercului B s-a păstrat cu totul parțial — o bună parte din el fiind distrus în Helladicul Tîrziu III, cînd s-a construit mormîntul Clitemnestrei. Lat de 1,55 m și înalt de 1,20 m, zidul a fost construit în tehnica ciclopică. Fragmentele ceramice găsite în jurul zidului și chiar în el sînt tipice minylene din Helladicul Mijlociu (fragmente cenușii și negre) și cu pictură mată, ceea ce dovedește că acest cerc de morminte a fost construit în perioada tîrzie a Helladicului Mijlociu.

În interiorul cercului s-au descoperit 24 de morminte, dintre care numai 14 pot fi considerate adevărate morminte-put. Deasupra unora se aflau încă *in situ* fragmente de stele de piatră, dintre care unele cu scene figurate (de ex. un taur atacînd un vînător). În general, gropile săpate în stîncă sînt mari (3,90 × 2,95 m și

3 m adâncime); fundul lor era acoperit cu pietriș de râu. Adesea, pe laturile gropilor erau construite ziduri, unele din cărămizi nearse. În unele cazuri, la circa 80 cm de la fund, groapa era îngustată, așa încît pe marginea ei să rămînă la această adâncime un fel de prispă pe care se fixau grinzi de lemn, iar pe acestea se puneau lespezi plate de piatră, ca acoperiș.

Morții nu erau acoperiți cu pămînt, fiind depuși în groapă pe spate, într-o poziție mai mult sau mai puțin întinsă, deși cu picioarele puțin îndoite. În mormintele mici, unii erau puși chiar în poziție chircită.

Uneori era îngropat un singur individ într-un mormînt, dar de cele mai multe ori s-au găsit resturile a doi-trei indivizi și într-un singur caz scheletele a patru indivizi. În jurul corpurilor erau depuse ofrandele. În mormintele cu mai multe schelete, oasele celor îngropați mai înainte erau adeseori împinse pe o latură sau îngrămădite într-un colț, ofrandele anterioare fiind împrăștiate, ceea ce dovedește că nu poate fi vorba de un adevărat cult al morților. Citeodată, vasele-ofrande aparținînd înmormîntării mai vechi erau scoase din groapă și puse pe acoperișul mormîntului; alteori, spărgîndu-se, erau amestecate cu pămîntul ce umplea partea superioară a gropii (deasupra acoperișului mormîntului). Nu s-a găsit nici o urmă de incinerare sau de îmbalsamare și nici resturi de coșciugă de lemn, morții fiind depuși pe pietrișul din fundul gropii și uneori pe blăni de animale.

Cu prilejul ceremoniei funerare, vasul de libații era probabil spart deasupra mormîntului. Oasele animalelor consumate cu prilejul ospățului funerar erau adunate pe mormînt, stringîndu-se peste ele pămînt, și făcîndu-se o movilă de 30—50 cm, deasupra căreia era înfîptă o stelă sau puse alte pietre indicatoare. Cînd se făceau îngropări secundare, acestea erau înlăturate, acoperișul mormîntului era spart și mortul introdus în groapă. După depunerea ofrandelor în jurul lui, mormîntul se închidea din nou și urma aceeași «ceremonie» ca și prima dată. Nu există dovezi că femeile ar fi fost îngropate întordeauna separat, căci s-au găsit și schelete de femei și de bărbat în aceleași morminte. Totuși pare a se confirma vechea părere că ste-

lele nedecorate erau puse deasupra mormintelor de femei.

Cele mai comune ofrande sînt vasele de lut. Cupele de aur și de argint sînt rare. Arme și alte obiecte sînt foarte frecvente: săbii de bronz, cuțite, pumnale, virfuri de lance, dar și virfuri de săgeți de piatră. Săbiile aparțin celor două tipuri cunoscute și din mormintele primului cerc; uneori minerul este învelit cu aur, alteori placat cu fildeș sau cu alabastru. Cele mai multe podnabe sînt din foaie de aur cu decor «en repoussé». S-a găsit și o mască de electrum, iar dintre puținele geme descoperite una este foarte prețioasă din punct de vedere documentar, deoarece are gravat chipul unui micenian cu barbă. În ceea ce privește masca amintită — ca și cele mai vechi — ea nu putea fi fixată, așa cum s-a presupus, pe capacul coșciugului, deoarece nu s-a găsit nici o urmă de coșciugă de lemn.

Faptul că mormîntul cu cupolă și cu *dromos* (numit al Clitemnestrei) a stricat în parte cercul B dovedește că, în fapt, această zonă nu a fost considerată ulterior o zonă sacră.

Deși mormintele acestui ring nu pot fi atribuite nici unuia dintre personajele legendelor grecești, este sigur că ele aparțin membrilor clasei conducătoare, poate chiar familiei regale. Bărbații erau voinici (unii avînd peste 1,80 m). În orice caz, cei înmormîntați aci erau greci, descendenți ai vechilor indoeuropeni veniți în Grecia la începutul epocii mijlocii a bronzului (Helladic Mijlociu, circa 1900 î.e.n.).

O datare definitivă și precisă a mormintelor din noul ring descoperit la Micene nu se va putea face, spune Mylonas, decît după studierea detaliată a tuturor obiectelor descoperite. Este însă probabil că mormintele din cercul B sînt în general ceva mai vechi decît celele din ringul săpat de Schliemann, date de obicei între 1580—1500 î.e.n. Cele mai vechi morminte din cercul B trebuie deci plasate în a doua jumătate a Helladicului Mijlociu, în sec. XVII; ultimele înmormîntări din acest cerc pot fi contemporane cu cele din cercul A, dar o datare mai strînsă nu se poate face. Autorul crede că, probabil, un anumit timp, ambele cercuri au fost folosite concomitent. După părerea sa, cele două cercuri ar putea aparține la două ramuri

ale familiei regale, succesiunea la tron făcându-se nu din tată în fiu, domnia trecind de la frate mai mare la frate mai mic și apoi la fiul fratelui mai mare. Și din Iliada se vede că Atreu nu a fost urmat la tron de Agamemnon, ci de fratele său Thyeste și numai după moartea acestuia Agamemnon a devenit *basileus*. Oricum ar fi, mormintele din ambele cercuri aparțin familiilor conducătoare de la Micene în secolele XVII și XVI î.e.n.

Claritatea expunerii, informația completă și ilustrația bogată și de bună calitate fac din acest volum o lucrare pe cât de valoroasă pe atât de utilă, în așteptarea publicării detaliate a tuturor rezultatelor săpăturilor de la cercul B, care vor completa și preciza mai bine cunoștințele noastre despre cultura materială a democrației militare miceniene.

Vladimir Dumitrescu

DJORDJE MANO-ZISI, LJUBIŠA POPOVIČ,
Iliri i greci, Beograd, 1959, 80 p., XV pl.

Importantele descoperiri de la Vix, Heuneburg, din Albania, Iugoslavia și din cetățile dacice din Transilvania au adus în discuție problema influențelor eline și celtice în formarea culturilor europene din Hallstatt și Latène. O reexaminare și o confruntare a materialelor descoperite până acum reprezintă o necesitate imperioasă. Muzeul Național din Belgrad a organizat, la începutul anului 1959, o interesantă expoziție, căutând să pună în lumină perioada secolelor VI—III, prin folosirea materialelor reprezentative din întreaga Iugoslavie, rezultate din cimpurile de urne, tumuli, așezări fortificate și depozite illirice, precum și cele din descoperiri importante elenice. Astfel, s-a putut documenta, în cadrul expoziției, formarea treptată a culturii hallstattiene illirice, sub impulsul importurilor din Corinth, Ionia și coloniile grecești din Italia de sud, în secolul VI și puternicele influențe elenistice din secolele IV și III, cu etapele lor specifice la triburile illirice, de pe coasta nordică a Adriaticii și din centrul Peninsulei Balcanice. În cadrul general al Hallstattului illiric, fiecare provincie își are fațeta ei specifică. În Slovenia și Istria, așa cum arată descoperirile de la Vace, Sticna, Krizna Gora, Magdalena Gora, Nesactium, Pizuge și necropola liburnilor de la Nin, influențele Italiei de nord (Picenum și Etruria) sînt vizibile. În centrul Balcanilor domină cultura fortificațiilor și tumulilor (Glasnic), iar în Serbia și Macedonia

influențele sudului se întrevăd la Kriva Reka-Razana, Prilep și tumulii de la Petileb-Visovi I (Bitolia). Sculptura în bronz prearhaică este bine reprezentată de descoperirile de la Vraniste, Tetovo, Prizren și Janjevo, iar civilizația illiro-greacă în Macedonia este documentată prin Trebeniste, Radoliste și Visovi II (Bitolia). La sfîrșitul sec. V grecii pătrund pe Vardar și pe litoralul Adriaticii: stilul arhaic de la Stobi, vasele cu figuri roșii de la Demir Kapija, căștile illiro-grecești de la Budva și Brac. Yapozii de pe Sava ating apogeul formelor arhaice plastice în ambră, la începutul secolului V (necropola de la Kompolje). Descoperirile de la Novi Pazar și tumulii de la Atenica arată, în cursul secolului V, bogăția prinților illirieni, dar și o pronunțată originalitate autohtonă. Elemente de imitație grecească se găsesc la începutul secolului IV în Herțegovina (Kakany și Ljubomir) și pe Dunăre (Umcari, Curug, Dalj, Erdut). Elenismul din Macedonia și litoral se impune în plastică, ceramică, podoabe și monede, chiar și în replicile autohtone. Inscriptiile grecești din acest timp vorbesc de o simbioză.

Celții și illirii din Latène mențin legătura cu grecii: yapozii de pe Sava, așezările de la Jezerine, Licki Rionik, Prijeopolje, mergîndu-se pînă la luptele pentru libertate cu romanii din anul 9 e.n. Chiar în epoca de dominație romană reliefurile de la Bihac din Bosnia arată o continuitate a unui stil illiro-grec.

Se dă pe lîngă cîteva planșe, cu obiectele cele mai prețioase, un inventar al obiectelor descoperite în fiecare provincie, precum și întreaga